

Сидоренко Т. В.,
аспірант

Київського національного лінгвістичного університету

ЛІНГВАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЗАПАХУ І СМАКУ В РОМАНАХ ДЖ. ХАРРІС: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Анотація. У статті досліджуються питання сенсорики запаху і смаку в контексті їх лінгвальної репрезентації у романах британської письменниці Дж. Харріс, що розглядаються з погляду їх функцій у творі.

Ключові слова: сенсорика, запах, смак, лінгвальна репрезентація, функціональний підхід.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблематика вербального вираження сенсорики запаху і смаку в художньому дискурсі давно цікавила дослідників у її філософському (Арістотель, Д. Юм, Ш. Монтеск'є, Г.-Г. Гадамер), нейрокогнітивному (Й. Лерер), культурологічному (О. Вайнштейн, С. Classen) та інтерсеmiotичному (О. Воробйова, О. Маріна) аспектах. З огляду на поширеність ольфакторної і густаторної образності в сучасних англомовних художніх творах доцільним видається її аналіз у термінах лінгвостилістики і лінгвопоетики у функціонально-стилістичному контексті.

Аналіз досліджень і публікацій із цієї теми. У передмові до збірника «Ароматы и запахи в культуре» запахи і аромати названі еластичною культурною моделлю [1, с. 13]. Це означає, що запахи можуть бути маркером певної епохи і певною мірою визначати межі допустимого в цій культурі. З погляду нейрофізіології лише відчуття запаху і смаку надходять прямо до гіпокампу – центру мозку людини, що відповідає за довготривалу пам'ять. Інші відчуття (зору, слуху, дотику) спочатку обробляються таламусом, що керує мовою і свідомістю. Тому вони не так ефективно викликають спогади [2, с. 93].

З погляду семіотики запах як знак може мати форму та зміст. Форма представлена різними видами запаху, тоді як зміст – це певні культурні імплікації, які запах може мати. У. Еко розглядає ольфакторні знаки як запахи, що мають конотативну і референтну цінність. Їх можна вивчати як знаки-індекси, тобто знаки, що пов'язані з позначуваними предметами дії з причинами [3, с. 9].

Запах пропонує нову сенсорну властивість, яка полягає в тому, що кожен шар запаху формує бар'єр між «мною» і «не мною». Запахи поділяються на ближчі і більш віддалені, тобто прийнятні і неприйнятні для того, хто їх відчуває [4, с. 180].

Німецький філософ І. Кант свого часу писав, що запах є ніби смаком на відстані [1, с. 15], таким чином показавши зв'язок між цими двома поняттями. У «Літературній енциклопедії термінів і понять» смак визначається як суб'єктивна здатність людини до естетичного сприйняття і оцінки явищ та предметів [5, с. 126]. Смак, як і запах, може бути маркером як культурної, так і індивідуальної диференціації, актуалізуючись у художньому дискурсі через смакову образність як відображення емпіричного, естетичного і психологічного досвіду персонажа [6, с. 310]. Стосовно роману однієї французької письменниці вітчизняна дослідниця Т. Бовсунівська пише, що смак стає в

ньому принципом, який стабілізує та увиразнює індивідуальну пам'ять [7, с. 44]. Поняття смак в історії гуманітарних наук Нового і Новітнього часу безпосередньо пов'язане з філософською антропологією та естетикою: смак виявляє сутнісну структуру людини та її ставлення до світу. Смак, як і запах, залишається предметом комплексних синестетичних і системних досліджень.

Метою статті є виявлення мовних засобів вираження сенсорики запаху та смаку та визначення специфіки їх функціонування в сучасних англомовних художніх творах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проведено на прикладі романів сучасної британської письменниці Джоан Харріс (Joanne Harris) «Chocolat» (Шоколад), «Blackberry Wine» (Ожинове вино) та «Five Quarters of Orange» (П'ять четвертинок апельсина).

У низці романів британської письменниці Дж. Харріс запахова і смакова образність формує широку палітру, яка поєднує епітети, порівняння і метафори, що виконують описову, репрезентативну та сюжетотвірну функції. У романі Дж. Харріс «Chocolat» (Шоколад), де йдеться про вплив шоколаду на життя Віанн Роше, власниці шоколадної крамниці та інших мешканців французького містечка Ланскене, простежуються ольфакторні та смакові образи, які можна класифікувати стосовно:

- людини, яку вони описують;
- тих, хто їх відчуває.

Так, запахові образи, пов'язані з персонажами роману «Chocolat», належать до двох основних груп: 1) запахи, що описують Анука, доньку головної героїні, та 2) запахи, що стосуються самої головної героїні, Віанн. Наприклад:

she smells of smoke and frying pancakes and warm bedclothes on a winter's morning [8, с. 15];

Anouk smells of salt and rainwater, a cuprous scent of soil and waterlogged vegetation [8, с. 131];

У цих прикладах Анука виступає референтом опису, десигнатом є позитивні відчуття спокою і затишку (*warm bedclothes*), а власне знаком є запахи, що асоціюються з нею (*smoke and frying pancakes, salt and rainwater*). Головна героїня, Віанн, дуже близька до своєї доньки, тому кількість епітетів, що описують Анука, підсилюють десигнат, створюючи ефект автентичності.

На відміну від Анука, запахи, що стосуються Віанн, відбито в її описі однією з персонажів твору:

something like burning, the smell of a summer lightning-strike to seconds after. A scent of midsummer storms and cornfields in the rain [8, с. 95].

Образ вітру, як засобу творення ефекту ольфакторності, у цьому разі є десигнатом для Віанн, вказуючи на динамічність її характеру і розмаїття різних запахів-особистостей, з якими вона взаємодіє. Отже, і в цьому разі запахи, як знаки і їх десигнати, свідчать про ставлення одних персонажів до інших, що виступають у ролі референтів сенсорної образності.

Іншим критерієм типологізації аналізованої образності є те, хто сприймає запахи. Так, Віанн схильна через запахи описувати певні об'єкти, оскільки спирається на інтуїтивне бачення світу і дар «любительської магії», як вона сама про це говорить. Часто її сприйняття синестетичне, тобто поєднує запах з іншими відчуттями. У романі «Chocolat» можна виокремити три основні моделі такого сприйняття: 1) запах + смак; 2) запах + дотик та 3) запах + зір.

Перша модель словесно представлена експліцитними та імпліцитними образними порівняннями, що передають глибину враження, викликаного запахом, наприклад: *the smell is like daylight trapped for years until it has gone sour and rancid* [8, с. 17]; *the bittersweet aroma of chocolate vapour; raw and bitter tang of the Americas* [8, с. 71].

Модель запаху в поєднанні з дотиком реалізується через низку епітетів: *greasy cigarette smoke* [8, с. 117]; *the smell of liqueur is warm and intoxicating* [8, с. 209]; *the air smells sharp as a new-cut wood* [8, с. 210]. Такі тактильні образи переважно пов'язані з температурою, з відчуттям теплого (warm) чи гарячого (hot), що може свідчити про палкість, пристрасність Віанн.

Нарешті, поєднання запаху із зоровими подразниками, виражене у риторичному запитанні *can they not see, not smell?* [8, с. 52] (хіба вони не бачать, не відчують аромат?), адресованому відвідувачам, які на початку неохоче заходять до її крамнички, згодом віддзеркалюється у словах її антагоніста Рейно, який відгукується про кафе Віанн таким чином: *there is something unwholesome about such a concentration of sweetness. I try not to look, not to smell* [8, с. 74], з усіх сил намагаючись протистояти шоколадній спокусі Віанн, однак запахи і смаки виявляються сильнішими за нього.

Аналіз смакової образності показує, що Віанн чутлива до смаків і може легко вирізнити уподобання покупців, навіть не знаючи їх особисто, наприклад:

I can read their eyes, their mouths, so easily: this one with its hint of bitterness will relish my zesty orange twists; this sweet-smiling one the soft-centred apricot hearts; this girl with the windblown hair will love the mendicants... [8, с. 61]. Як бачимо, запахова образність у романі здебільшого описова, додає нових деталей про людей чи предмети і утримує інтерес читача. Крім того, вона робить оповідь більш динамічною, оскільки розкриває справжню натуру персонажів, спонукає їх діяти.

На відміну від роману «Chocolat», де смакова і нюхова сенсорика може стосуватися як конкретних осіб, так і абстрактних понять, які зазвичай не описуються сенсорно, у романі Дж. Харріс «Blackberry Wine» (Ожинове вино) на перший план виходять інші функції ольфакторної і густаторної образності, які виступають як: 1) активатори спогадів; 2) засоби самопрезентації персонажів чи оповідача; 3) засоби характеристики персонажів крізь призму фокалізатора.

Найчастіше смакова і запахова образність у романі функціонує як активатор спогадів, наприклад:

It had an acrid taste, like smoke and burning rubber, and yet it was evocative, catching at his throat and his memory, drawing out images he thought were lost for ever. He clenched his fists as images assailed him, feeling suddenly light-headed [9, с. 26].

В цьому уривку знаходимо вплив смаку вина на одного з головних персонажів, письменника Джея Макінтоша, що викликає у нього спогади про дитинство. Тут смак вербально репрезентований не лише прикметником (acrid-різкий), а й образ-

ним порівнянням (*like smoke and burning rubber*). Запахи диму і горілої гуми загалом вважаються неприємними, однак особисті асоціації з певним запахом чи смаком можуть відрізнитися від загальноприйнятих. Це підтверджується результатами опитування, проведеного в Монреальському університеті, які показали, що більшість ольфакторних уподобань чи, навпаки, відраз респондентів ґрунтуються на емоційних асоціаціях [10, с. 2]. Ці асоціації можуть бути достатньо сильними, щоб зробити приємними для конкретної особи запахи, які зазвичай викликають відразу, і навпаки.

Іншою функцією запахової і смакової образності є саморепрезентація, тобто представлення оповідачем самого себе, наприклад: *A pert, garrulous wine, cheery and a little brash, with a pungent taste of blackcurrant* [9, с. 11].

Особливістю цього фрагменту є те, що розповідь ведеться від імені пляшки вина. Це дає читачеві можливість подивитися на описувані події з погляду зовнішнього спостерігача. У наведеному прикладі пляшка ожинового вина називає себе найстарішим другом Джея Макінтоша і натякає на особливості своєї «особистості» за допомогою смаку.

Запахи і смак можуть бути засобами характеристики персонажів. Наприклад, так у романі описуються інші пляшки вина (*Not a whiff of grape in any of them... It was, of course, beneath our dignity to speak to them. But oh I longed to. Perhaps it was that plebeian undertaste of blackcurrant which linked us* [9, с. 12]), де запах і смак визначає їх «соціальний статус» (*plebeian undertaste*), а також персонажі-люди, наприклад:

Kerry's taste dominated here, as everywhere. Wheat-grass juice, couscous salad, baby spinach leaves, yoghurts. What he really craved, Jay thought, was a huge bacon-and-fried-egg sandwich with ketchup and onion, and a mug of strong tea [9, с. 25].

У цьому разі різниця у смаках Джея та його подруги означає, як виявляється згодом, несумісність їх характерів. Схожу думку знаходимо у М. Серра, який пише, що запах і смак підкреслюють відмінності між людьми [1, с. 38].

Ще один роман Дж. Харріс, «Five Quarters of the Orange» (П'ять четвертинок апельсина), також відзначається розмаїттям ольфакторної і густаторної образності. Запахи і смаки у ньому часто служать рушійною силою для розвитку події. У романі є дві часопросторові лінії: одна описує дитинство оповідачки – Фрамбуази Дартіген – у Франції в роки окупації, інша зосереджується на її житті як вдови Фрамбуази Сімон, у теперішній Франції. Саме ім'я «Фрамбуаза» в перекладі з французької означає «малина», брата і сестру головної героїні також назвали іменами, що означають назви фруктів. Навіть ця деталь вказує на роль їжі і її смаків у романі. Фрамбуаза розповідає про свої нелегкі стосунки з матір'ю, яка не виявляла теплих почуттів до своїх дітей. Її турбота виявлялася виключно через смак їжі, наприклад: *...cooking pots to lick, jam pans to scrape, a handful of wild strawberries... delivered without a smile* [11, с. 9]. Такий підхід згодом віддзеркалюється в словах самої оповідачки, тепер вдови літнього віку, коли вона говорить про власних онуків: *for them, I learned to be a mother again, cooking pancakes...* [11, с. 15], при цьому основним завданням матері вона вбачає саме приготування їжі для них. Мати Фрамбуази записує свої рецепти в книгу, однак її записи рясніють усілякими важкозрозумілими примітками і коментарями, чітко не упорядковані. Так само нелінійною, нечіткою є розповідь самої Фрамбуази про події її дитячих років, наприклад: *You want to have it clear, categorized, ended... Well, it isn't as easy as*

that [11, с. 12]. Історія, написана запахами і смаками, постає як яскрава і емоційна, але часами нелогічна. Тільки повністю прочитавши роман, можна зрозуміти, чому оповідачка хоча і повернулася в рідне село, змушена приховувати своє справжнє ім'я. Конфлікт Франсуази з матір'ю, а також запах апельсинів, які оповідачка любила, а її мати не переносила навіть на нюх, значно вплинули на подальший розвиток сюжету. Франсуаза знайомиться і заводить дружбу з молодим німецьким солдатом Томасом Лейбніцом, що згодом і призводить до трагічних подій, наслідки яких вона відчуває через десятиліття.

Висновки. Таким чином, запах і смак мають евристичну функцію, коли подають знайомі речі чи явища в іншому, незвичному ракурсі. Запахові і смакові образи, представлені в аналізованих романах, можуть не лише характеризувати персонажів чи описувати певні речі, а й відігравати роль у інтимізації оповіді та підсилювати динаміку сюжету. Вони також успішно виконують роль активатора спогадів, надаючи додаткову інформацію про персонажів та події і впливаючи на сприйняття читачем художнього твору.

Література:

1. Ароматы и запахи в культуре [сост. О. Вайнштейн] : В 2 кн. – Кн. 1. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 616 с.
2. Lehrer J. Proust was a Neuroscientist / Jonah Lehrer. – Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2007. – 307 p.
3. Eco U. Semiotics and the Philosophy of Language / Umberto Eco. – Bloomington : Indiana University Press, 1986. – 242 p.
4. Bronwen M. Key Terms in Semiotics / Martin Bronwen. – London: Continuum, 2006. – 275 p.
5. Литературная энциклопедия терминов и понятий [сост. А.Н. Николюкин]. – М.: Интелвак, 2001. – 1596 с.
6. Маценка С. «Зображувач добрих обідів» : рефлексія естетичного смаку в образі страв у творах Томаса Манна. / С. Маценка // Сучасні літературознавчі студії. Дискурс смаку в літературі і культурі. Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 9. – С. 297–311.
7. Бовсунівська Т. «Ласощі» Мюріель Барбері: жанр на перетині вітійства і кулінарії. / Т. Бовсунівська // Сучасні літературознавчі студії. Дискурс смаку в літературі і культурі. Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 9. – С. 36–45.
8. Harris J. *Chocolat* / Joanne Harris. – N. Y. : Random House, 2007. – 382 p.
9. Harris J. *Blackberry Wine* / Joanne Harris. – N. Y. : Random House, 2007. – 334 p.
10. Classen C. *Aroma. The Cultural History of Smell* / Constance Classen, David Howes, Anthony Synnott. – Oxford : Routledge, 2005. – 243 p.
11. Harris J. *Five Quarters of Orange* / Joanne Harris. – N. Y.: Random House, 2009. – 432 p.

Сидоренко Т. В. Лингвальная репрезентация запаха и вкуса в романах Дж. Харрис: функциональный подход

Аннотация. В статье исследуются вопросы сенсорики запаха и вкуса в контексте их лингвальной репрезентации в романах британской писательницы Дж. Харрис, рассматриваемые с точки зрения их функций в произведении.

Ключевые слова: сенсорика, запах, вкус, лингвальная репрезентация, функциональный подход.

Sydorenko T. Linguistic representation of smell and taste in J. Harris's novels : a functional approach

Summary. This article explores the issues of smell and taste sensory imagery in terms of their linguistic representation in novels by British writer J. Harris, considered from their functional perspective.

Key words: sensory imagery, smell, taste, linguistic representation, functional approach.